

सुंदर मी होणार

‘माझं नशीबच वाईट! अगदी टिपटॉप कपडे करून इंटरव्ह्यूला जात होतो. रस्त्यात रिक्शाने चिखल उडवला तो नेमका माझ्या लाइट ब्लू शर्टावर! बदलायबिदलायला वेळच नव्हता. तसाच गेलो. सगळे त्या डागांकडेच बघत होते सतत! इतकं ओशाळं वाटलं! काही सुचेचना! गेला इंटरव्ह्यू वाया!’

कपड्यांवरच्या डागांमुळे राकेशचा आत्मविश्वास ढासळला. इंटरव्ह्यू बिघडला. पुढच्या इंटरव्ह्यूला तो टॅक्सीने गेला आणि जिंकून आला.

इंटरव्ह्यूला, सभा-समारंभाला जाताना जर कपडे व्यवस्थित नाहीत असं वाटत असलं तर आत्मविश्वास डळमळीत होतो. काही जणांना आपल्या रूपाबद्दल तसं वाटत असतं. देखण्या हरिणाक्षीच्या नजरेला तिच्या गालांवरचे मुरमांचे खडे खुपतात. स्मार्ट रवींद्रला त्याचा पुढे-पुढे करणारा खालचा जबडा सतावतो. आपले जाडजूड दंड झाकायला शर्वाणी नेहमी लांब हाताचे कपडे घालते. शेखरच्या भव्य, रुबाबदार व्यक्तिमत्त्वाची समोरच्यावर पाहताक्षणी छाप पडते. पण त्याला मात्र आरशात बघताना आपलं जरासं वाकडं नाकच दिसतं. ‘तेवढं नाक जरा बरं असतं तर...!’ही रुखरुख त्याच्या मनात सतत असते. समोरचा माणूस आपल्या नाकाकडेच बघतो आहे याची त्याला खात्रीच असते.

त्या साऱ्यांना आरशात बघताना न्यून तेवढंच दिसतं, जाचतं आणि त्यांचा आत्मविश्वास घटवतं. बाकी नाकीडोळी नीटस असलेल्या माणसात एकच ठसठशीत व्यंग असलं तर ते इतरांच्याही नजरेत अधिक भरतं. नकळत नजरा त्या व्यंगाकडे वळतात. आरशात पाहिल्यावर मनात ठसठसणारं तेवढंच व्यंग झाकता किंवा नाहीसं करता आलं तर आत्मविश्वासाला उभारी मिळते, व्यक्तिमत्त्व प्रभावी बनतं. तो कमीपणा दूर करणं कपडे बदलण्याइतकं सोपं नसतं. पण तरी ते साध्य करायचा आटापिटा चालूच असतो.

आपल्या रूपात काही उणं नसावं ही इच्छा प्रत्येकाला असते. समाजात मानमरातब मिळावा, हवा तो जोडीदार पटकावता यावा वगैरे अनेक कारणांसाठी बहुतेक माणसांना सुंदर दिसायचं असतं तर काही कलावंतांना आपली कला वापरून इतरांचं रूप खुलवायचीच हौस असते. रूपाच्या सुशोभीकरणाची ही देवाणघेवाण जुनीच आहे. पुरातत्त्व, साहित्य आणि कला यांच्यात तसे दाखले जागोजागी मिळतात. आपल्याकडे गुप्तकाळातले श्रीमंत पुरुष तर केवळ हौसमौज म्हणून नट्टापट्टा करत. काजळ, आळिता, मेंदी, गोंदवण यांसारखं नटणं-मुरडणं पुरातन काळापासून चालत आलं आहे. प्राचीन रोमन दरबारातल्या सुंदऱ्या डोळ्यांत धोत्र्याचा अर्क घालून ते गडद करत. ज्या त्या प्रसंगाला साजेसा नट्टापट्टा केला की चारचौघांत वावरायचा

आत्मविश्वास वाढतो. क्लीओपात्रा, नेफरटिटिसारख्या इजिप्शियन राण्यांच्या नखऱ्यांचे साद्यंत वृत्तांत मिळतात. त्यांनी आपल्या रूपसंपदेच्या जोरावर संपत्ती, सत्ता आणि आनंदही मिळवला. क्लीओपात्रेचा तर मृत्यूनंतरही सुंदर दिसायचा अट्टाहास होता.

पायथागोरसने सौंदर्याची मोजमापं गणितात बसवायचा असफल प्रयत्न केला. सौंदर्याच्या कल्पना सर्वस्वी मोजमापांवर, रंगावर अवलंबून नसतात. त्या मुख्यत्वे पारंपरिक संदर्भावर आधारलेल्या असतात. ब्रम्हदेशातल्या कायान जमातीत गळ्याभोवती कड्यांचे वेढे घालून मान लांब करतात. तशी लांब मान हे तिथलं सौंदर्यचिन्ह आहे. चिनी मुलींच्या तान्हेपणापासून त्यांचे पाय कुस्करून, घट्ट बांधून त्यांची वाढ खुंटवली जाई. चालायला कुचकामाचे असणारे ते पावलांचे मुटके त्याकाळच्या पुरुषांना मादक वाटत! आफ्रिकेतल्या बायका भांगातली त्वचा कोरून, तिच्यात रंग भरून, वर तापलेली इस्त्री फिरवून भक्कम बहुभांगी केशरचना करत. तिच्यावर त्यांचे नवरे फिदा असत! अलीकडे शास्त्रज्ञांनी कॉम्प्युटरने मिसळलेले मानवी चेहरे आणि त्यांच्याबद्दलच्या माणसांच्या प्रतिक्रिया यांचा अभ्यास केला. आपल्याच समाजातल्या चारचौघांसारखा, सर्वसामान्य तोंडवळा बहुतेक माणसांना अधिक आकर्षक वाटतो हे त्याच्यावरून समजलं.

कुठल्याही संदर्भाची वरचेवर उजळणी झाली की मेंदूलाही तेच निकष पटायला लागतात. त्यांची नोंद ठेवणारी मज्जातंतूंची जाळी जोपासली जातात. विचारांची वहिवाट ठरते. सौंदर्याचा सामाजिक, सांस्कृतिक दृष्टिकोन वैयक्तिक नजरेच्या अंगवळणी पडतो. पण आता जग लहान होत चाललं आहे आणि वेगवेगळ्या वंशांचे, रंगांचे चेहरेमोहरे एकाच समाजात मिळूनमिसळून रहातात. त्यांना एक सरासरी चेहरा असत नाही. त्यामुळे सौंदर्यदृष्टी अधिक व्यापक बनत चालली आहे.

पशुपक्षी आपला जोडीदार निवडताना मुख्य निकष सशक्तपणाचा लावतात. मानवातही ते भान नकळत राखलं जातं आणि ते निकष आकर्षक बनतात. ३६"-२४"-३६" ही 'वाळूघड्याळी' फिगर असलेल्या रमणीला प्रसूती आणि पान्हा या दोन्ही भावी मातृकर्तव्यांत अडचण येत नाही असं सामाजिक गृहीतक असतं. त्यामुळे ती रमणी रमणीय वाटते. गेल्या शतकाच्या मध्यापर्यंत क्षयावर इलाज नव्हता. क्षयरोगी कृश असत. अनुषंगाने सुदृढपणा हा उत्तम तब्येतीचा पुरावा होता. ती ग्वाही सुखद, आकर्षक होती. म्हणून राजा रविवर्म्यांच्या नायिकांची गोलाई हे सौंदर्याचं लक्षण होतं. एकविसाव्या शतकात मधुमेह, रक्तदाब, हृदयविकार वगैरे मॉडर्न खलनायकांची सद्दी आली. प्रकृतीस्वास्थ्याचं नातं सडपातळ देह्यष्टीशी जुळलं. बार्बीडॉलची पतली कमरिया मनभावन झाली.

क्वचित दिसणाऱ्या गुणधर्मांना केवळ ते वेगळे, नवलाईचे म्हणून सोनं लागतं. म्हणून भारतीयांना गोरेपणाचा हव्यास असतो तर युरोपियनांना उन्हात खरपूस भाजलेली त्वचा सुंदर वाटते. तुळतुळीत त्वचेच्या मंगोलियन समाजात अंगभर दाट लव असलेली, मिशीवाली मुलगी

आकर्षक ठरते. त्याउलट आपल्या अंगावरची कोवळी मखमल मुळापासून उपटून त्वचा तुकतुकीत करून घ्यायला भारतीय मुली नियमितपणे वॅक्सिंगच्या वेदना सोसतात. जगभरातल्या तरुणाईच्या मनावर पाश्चात्य सिनेमांचा पगडा बसल्यामुळे अतिपूर्वेच्या युवतींना मोठ्या डोळ्यांचा हव्यास वाटतो आणि आफ्रिकेतल्या बालिकांना लांबसडक, सरळ केसांचा सोस असतो.

सौंदर्याबद्दलच्या अपेक्षांमध्ये सामाजिक पूर्वग्रहांचा भाग तर असतोच पण आयुष्यातल्या अनुभवांचा, व्यक्तिगत आवडीनिवडीचा आणि भावनांचाही वाटा असतो. म्हणून तर लैलाचं लावण्य मजनूच्या डोळ्यांतूनच दिसतं. एखाद्या व्यक्तीकडे बघताना तिच्या रूपातून वेगवेगळ्या लोकांना अनेक निरनिराळे संदेश मिळत असतात. ते शब्दांत सांगता येत नाहीत. स्पष्टपणे समजतही नाहीत. पण त्यांच्यामुळे मनांत आनंद, समाधान, स्पर्धा, ईर्ष्या, असूया, धाक वगैरे विभिन्न प्रतिक्रिया निर्माण होऊ शकतात. क्वचित कधी विकृत कल्पनांचे डोलारेही उभे रहातात. स्वतःचं रूप आरशात बघतानाही तशा भल्याबुऱ्या प्रतिक्रिया होतात. म्हणून काही माणसांना आपलं रूप बदलायची तीव्र इच्छा असते. शिवाय 'येवढं नाक सरळ केलं तर मी कशी दिसेन?' या कुतूहलाचाही त्या इच्छेला हातभार लागतो.

गेल्या पिढीपर्यंत रूपातले दोष जास्तीत जास्त जाच करत तो लग्नाच्या वयात. त्यावेळी नकार देताना नकट्या नाकाला नाकं मुरडली जात. अपमान होई. मग प्रत्येक वेळी आरशातलं नकटं नाक पाहून त्या अपमानांची आठवण होई आणि नाकाबद्दलचा राग त्या नाकाच्याच शेंड्यावर मुक्कामाला येई. पण सतराशेसाठ विघ्नं पार पडून एकदा का कुणी त्यांना त्या नाकासकट स्वीकारलं तर नाकावरचा सगळा राग जन्मभरासाठी विरून जाई.

सध्याच्या नव्या पिढीत लग्नाच्या वयात तर नाकाचं मोल वाटतंच पण एरवीही सुंदर दिसणं महत्त्वाचं असतं. सुंदर व्यक्तींना तोंडी परीक्षांत झुकतं माप मिळतं; इंटरव्ह्यूत अनुकूल कौल मिळतो आणि समाजातही विनासायास मान मिळतो. यातलं प्रत्येक विधान विश्वविद्यालयांच्या अभ्यासांतून सिद्ध झालेलं आहे. सुंदर बायकांच्या नवऱ्यांना बऱ्यापैकी जास्त पगार मिळतो असंही चीनमधल्या एका सर्वेक्षणात स्पष्टपणे दिसून आलं आहे! 'सौंदर्य महत्त्वाचं असतं' हा मुद्दा निर्विवाद आहेच आणि तो सामान्यज्ञानाचाच भाग आहे. शिवाय पूर्वी सौंदर्याचे निकष 'यमीच्या सहापट गोरी' यासारखे भोवतालच्या चारचौघींपुरते मर्यादित होते. आता छोट्या पडद्यावरच्या अप्सरा तीन्हीत्रिकाळ घरात येतात, कंबर लचकवतात आणि पडदाभर चेहरा मिरवतात. सुंदर नाकांचे अनेक नमुने डोळ्यांसमोर नाचत रहातात. दर वेळी आपल्या नकट्या नाकाला मिरच्या झोंबतात. एका सेंटिमीटरच्या चपट्या नाकामुळे नाक सतत खाली घालावंसं वाटतं, आत्मविश्वास ढळतो आणि एकंदरीतच व्यक्तिमत्वाला गालबोट लागतं. तशा माणसांना जर तेवढं नाक त्यांच्या मनासारखं दुरुस्त करून मिळालं तर त्यांच्या व्यक्तिमत्वात आणि आयुष्यात फार मोठा फरक पडतो.

कुणाचाही सुंदर चेहरा पाहिला की मेंदूच्या मागच्या भागाला जाणीव पोचते. त्या जाणिवेला पूर्वग्रह, अनुभव, भावना वगैरे निकष लावायचं काम दुसरे काही भाग करतात. त्यांच्यात मेंदूच्या पुढच्या भागाचा वाटा मोठा असतो. जाणीव अशी कसाला लावून जेव्हा ती आनंददायी असल्याचा निवाडा होतो तेव्हा मेंदूच्या वळ्यांच्या घडीत दडलेलं आनंदकेंद्र जागं होतं. ऐश्वर्याचा चेहरा पाहून जो आनंद होतो तसा आरशात स्वतःकडे बघतानाही मिळावा अशी सुस आस प्रत्येकाच्या मनात असते.

दुसऱ्या-तिसऱ्या इयत्तेपासूनच मुलांना आरशात पाहून आपल्यातल्या उणिवा जाणवतात. दहा मिनिटांपेक्षा अधिक काळ आरशात स्वतःला निरखत राहिलं तर सर्वसाधारण माणसांनाही आपलंच रूप खुपायला लागतं आणि न्यूनगंड निर्माण होतो असं लीड्स युनिव्हर्सिटीमधल्या संशोधकांनी केलेल्या अभ्यासात दिसलं. तसा न्यूनगंड दूर करायला केशभूषा, त्वचेचं पोषण, मेक-अप वगैरे सांभाळणारे कॉस्मेटॉलॉजिस्ट्स असतात. खास आपल्या व्यक्तिमत्त्वाला उठावदार करणाऱ्या डिझायनर कपड्यांसाठी सल्लाही मिळतो आणि तसा कपडेपट बनवूनही दिला जातो. मेकअप, केशभूषा, कपडे, दागिने, साजशृंगार यांनी रूपातल्या त्रुटी झटकन झाकता येतात. तसे वरवरचे उपाय कमी पडतात तेव्हा काही अधिक करायची गरज असते. त्याही सेवेसाठी आता मुबलक तंत्रं उपलब्ध झाली आहेत. चार वर्षांपूर्वी वॉशिंग्टनमध्ये झालेल्या एका सौंदर्यविषयक कॉन्फरन्समध्ये त्यांच्याबद्दल ऊहापोह झाला. 'आता सौंदर्य दैवदत्त राहिलं नाही. स्वतःच्या मनाजोगं रूप स्वतःच्या हिंमतीवर, धडपडून कमावता येतं. स्वतःच्या व्यक्तिमत्त्वात सुधारणा करण्यासाठी बजावायचा तो लोकशाही हक्क झाला आहे.' असं त्या सभेत प्रतिपादन केलं गेलं. तो हक्क मिळवायचे अनेक मार्ग आहेत. त्या साऱ्यांचा मिळून एक अवाढव्य सौंदर्य-उद्योगच आता प्रस्थापित झाला आहे. त्यांच्यातले काही व्यवसाय पूर्वापार चालत आलेले आहेत तर काही प्रगत शास्त्रांवर आधारलेले, आधुनिक आहेत.

अंगावर लेऊन मिरवता येणारी कला म्हणजे गोंदवण. आल्प्समध्ये सापडलेल्या, साडेपाच हजार वर्षांपूर्वीच्या आईस-मनच्या अंगावरही सत्तावन ठिकाणी गोंदवण होतं. सौदी बेदुइन बायकांचा चेहरा गोंदवणाने भरलेला असे. हल्लीच्या दीपिका-प्रियांका-कंगनांच्या अंगावर मात्र एखादुसराच फॅन्सी टॅटू असतो. अगदी पक्का गोंदलेला असला तरी त्यांची लहर फिरली की तो लेझरने काढून टाकता येतो. पण तो सगळा कलाविष्कार गोंदणारी सुई निर्जंतुकच असायला हवी. नाहीतर एड्स आणि दुष्ट प्रकारच्या काविळींसारखे भयानक संसर्ग होऊ शकतात.

विरळ होत जाणाऱ्या केसांमुळे नव्वदीतल्या पुरंध्रीही खंतावतात. गंगावन वापरायची पध्दत आपल्याकडे काही शतकांपासून आहे. सतराव्या शतकात युरोपमध्ये केसांचे टोप घालायची

फॅशन होती. हल्ली टक्कल पडत असलं तर डोक्यावरचे उरलेसुरले केस एकमेकांत विणून(वीव्हिंग) त्यांना त्याच छटेचे नवे केस चिकटवतात किंवा त्यांच्यावर क्लिपांनी बसवतात. त्यामुळे माथेरान दाट असल्याचा आभास निर्माण होतो. तो आभास त्या विणकामाची मुळं वाढेपर्यंत, म्हणजे दोन-तीन महिने टिकतो. मग पुन्हा गोफ विणावे लागतात. हे तंत्र नवं वाटतं. पण प्राचीन इजिप्तमध्येही तशा विणकामाची प्रथा होती. नवी आली आहे ती केसांची लावणी. डोक्याच्या मागच्या घनकेशी भागातल्या त्वचेचं पुढल्या दर्शनी विरळ भागात रोपण केलं की नव्याने उगवणारे दाट केस माथा छान झाकतात. मात्र तशी लावणी लाखमोलाची असते! आपल्या खिशाचं भान राखायला हवं!

जसे नवे केस लावून मिळतात तसेच हनुवटीवरचे, गालांवरचे, काखेतले नकोसे केस लेझरने कायमचे काढूनही टाकता येतात. सौंदर्यवृद्धीचे इतरही अनेक सोपस्कार आता उपलब्ध झाले आहेत. त्वचेचे वरचे थर रसायनांनी किंवा खरवडून काढले की त्वचेचा खडबडीतपणा, तिच्यावरचे वण आणि डाग नाहीसे होतात. पातळ ओठांमध्ये हायल्युरॉनिक ॲसिड किंवा कोलॅजेनसारख्या लुसलुशीत रसायनांची इन्जेक्शनं देऊन त्यांचा ठसठशीतपणा वाढवून मिळतो. पोटावरची, दंडां-मांडीवरची किंवा दक्षिण-विभागातली अतिरिक्त चरबी कंपनाने वितळवून शोषून घेता येते. बारीक झाल्यावर कपडे ढिले होतात. पोलक्याला टाके घालावे लागतात. तशीच चरबी काढून टाकल्यावर कातडी सैलावते आणि तिचं फिटिंगही टाके घालून परफेक्ट होतं. तो प्लास्टिक सर्जरीचा भाग आहे.

प्लास्टिक सर्जरी म्हणजे मऊ, लवचिक मांसाला, त्वचेला हवं तसं वाकवून, वळवून मनाजोगा आकार देण्याचं शल्यशास्त्र. मानवी शरीराला कातीव, सुघड आकार देणारे ते कलाकार माणसांच्या नेमक्या न्यूनगंडावर चपखल उतारा बेतायचा प्रयत्न करतात.

फताड्या नाकाची शस्त्रक्रियेने बेतीव चाफेकळी करायचा प्रयत्नही इजिप्शियनांनी पाच हजार वर्षांपूर्वी केला. प्राचीन भारतात नाक कापायची शिक्षा सर्रास दिली जाई. सुमारे अडीच हजार वर्षांपूर्वी आपल्या सुश्रुताने अशा माणसांसाठी पानावर नाक बेतून, त्या मापाची गालाची त्वचा वापरून नवं नाक घडवायची शस्त्रक्रिया केली. तशी यशस्वी शस्त्रक्रिया १७९२मध्ये भारतात झाल्याची सचित्र बातमी लंडनच्या जन्टलमन्स मॅगझीनमध्ये छापून आली होती. आता तर कुशल शस्त्रकर्माच्या सोबतीला पुढारलेलं ॲनॅस्थेशियाचं तंत्र आणि प्रगत ॲंटीबायॉटिक्स वापरून त्वचेचा थोडा भाग जवळूनच कापून, सोडवून, फिरवून घेता येतो. ॲसिड-ॲंटेकने विद्रूप झालेल्या मुलींना दाखवण्याजोगं तोंड मिळतं. जन्मापासून गायब असलेले कान; फाटके

ओठ; चिकटलेली बोटं वगैरे सारं दुरुस्त करणं जमतं. शस्त्राच्या शास्त्रोक्त कलाकुसरीमुळे हल्ली नकटीचं नाक वर उठतं. तिच्या लग्नाला विघ्नं येत नाहीत. पोटावरची चरबी उसनी घेऊन खुरट्या वक्षस्थळाला गणितबद्ध मादक उभारी देणं साधतं. वक्षाची उभारी टिकवायला स्तनांमध्ये गुबगुबीत उशांसारखे मीठपाण्याचे किंवा सिलिकॉनचे इम्प्लान्ट्सही घालता येतात.

मवाळपणे माघार घेणाऱ्या हनुवटीला चरबीच्या इम्प्लान्टने करारी पुढारलेपण गवसतं. पण जेव्हा पूर्ण जबडा फारच पुढे आलेला असतो तेव्हा तो दंतशल्यक्रियेच्या शास्त्रशुद्ध प्रक्रियांनी मागे नेऊन वरच्या-खालच्या जबड्यांची दातमिळवणी बेमालूम साधता येते; दातांचं आयुष्य वाढतं. हाडांवर ऑर्थोपेडिक सर्जरीचं प्रगत सुतारकाम करून थोडासा लांब किंवा आखूड असलेला पाय गरजेनुसार कापता-वाढवता येतो. त्यामुळे चाल सुधारते. पर्यायाने सांध्यांवर आणि मणक्यांवर पडणारा ताण टळतो. आरशातल्या रूपासोबत आरोग्यही सुधारतं.

आरशात पांढऱ्या केसांचा कृतान्तकटकामलध्वज दिसायला लागला की बाटलीतला काळिमा मदतीला धावतो. पण त्या काळ्याभोर केसांच्या शेजारी चेहऱ्यावरच्या सुरकुत्यांचं जाळं विजोड दिसतं. लेझरने किंवा ट्रेटिनॉइनसारख्या रासायनिक लेपांनी त्वचेचे वरचे ढिले थर हटवून त्या चुण्या पुसल्या तरी त्या काही दिवसांतच फिरून उमटतात. त्वचा सैलावते आणि तिला सुरकुत्या पडतात त्या तिच्याखालच्या चरबीचा थर वयापरत्वे निघून गेल्यामुळे. त्या चरबीची जागा भरून काढायला कोलॅजेनसारखी द्रव्यं तिथे इन्जेक्शनाने, मोठ्या कौशल्याने भरता येतात. पण त्यांचा परिणामही काही महिन्यांपुरताच टिकतो. म्हणून शास्त्रज्ञांनी इतर युक्त्या शोधल्या.

आपल्या चेहऱ्यात साधारण बेचाळीस स्नायू असतात. ते आवश्यक हालचालीही करतात आणि भावभावनाही दाखवतात. त्यांच्यातला काही भावनांचा भाग मिटवला तर ललाटावरच्या उभाआडव्या आठ्या, डोळ्यांच्या बाजूचे कावळ्याचे पाय वगैरे चुण्या इस्तरल्या जातात. ह्याच तत्वानुसार संशोधकांनी फक्त तेवढ्याच भावनिक स्नायूंना विकल करायचं ठरवलं. काही जंतू बोटॉक्स नावाचं जालीम विष बनवतात. त्याने स्नायूंना पॅरॅलिसिस होतो. ते विष वापरून शास्त्रज्ञांनी माणसांच्या चेहऱ्यावरच्या रागदुःखादी भावांसह सुरकुत्यांचा बीमोड केला. प्रसिद्ध अमेरिकन नट, आर्नोल्ड श्वाल्त्झनेगर याने टर्मिनेटर सिनेमात रोबॉटचा भावनाशून्य चेहरा इतका हुबेहूब वठवला की त्याने बोटॉक्सची इन्जेक्शनं घेतल्याबद्दलच्या अनेक कड्या पिकल्या. आपल्या भारतभूषणच्या चेहऱ्यावरची तर माशीही हालत नसे. त्या काळात बोटॉक्स नव्हतं म्हणून. नाहीतर त्याच्याबद्दल तशा अफवा सहज पसरू शकल्या असत्या! बोटॉक्स विष चुकून

इतरत्र पसरलं तर बोलणं, खाणंपिणं, श्वास घेणं वगैरे अत्यावश्यक क्रियांना धक्का बसू शकतो. म्हणून ती चेहऱ्याची इस्त्री तज्ज व्यक्तींनाही फार काळजीपूर्वक करावी लागते. काही महिन्यांनी त्या विकल स्नायूंमधलं विष उतरतं. सुरकुत्या पुन्हा अवतरतात. चेहरा कायम गुळगुळीत ठेवायला ती महागडी इन्जेक्शनं पुन्हापुन्हा घेत रहावी लागतात.

आता प्लास्टिक सर्जरीचं शास्त्र इतकं प्रगत झालं आहे की कुठल्याही वयात ढिल्या चेहऱ्याची जास्तीची त्वचा तंत्रशुद्ध शिलाईने काढून टाकून नितळ रूप मिळवता येतं. पण त्यानंतरही वय वाढत जातंच. काळानुसार ती ताणून बसवलेली त्वचाही नव्याने ढिली पडते. पुन्हा कापाकापी, शिलाईचा सिलसिला जारी होतो.

एकविसाव्या शतकात अवयव छापण्याच्या तंत्राचा बोलबाला होतो आहे. पंचविशीतल्या चेहऱ्याचा संगणकी साचा करून ठेवला की त्या तंत्रानुसार आयुष्यभरात कधीही, स्वतःच्याच स्टेमसेल्स वापरून तस्सा ताजा चेहरा, अगदी खालच्या चरबीच्या अस्तरासकट छापून घेणं शक्य होणार आहे. तसं झालं तर सध्याच्या बारीकसारीक कापाकापीची कटकटच टळेल.

पण त्यासाठी आपलाच पंचविशीतला चेहरा आवडायला मात्र हवा. काहीजणांच्या स्वतःच्या रूपाकडून अवास्तव अपेक्षा असतात. रोज आरशात बघून त्या चेहऱ्यातले नवनवे दोष शोधायचा छंद एकदा लागला की रिकामटेकडं मन त्यातच गडून जातं. कधीकधी तर त्याच विकृत छंदाचा अतिरेक होतो. स्वरूपातल्या दोषांनी झपाटण्याचा एक मानसिक आजारच आहे. आपल्या रूपाच्या बाबतीत ईश्वराने त्याचं काम नीट केलं नाही अशी त्या माणसांची खात्रीच असते. तसे काहीजण वरचेवर वैद्यकीय शिल्पींकडून स्वतःला वेगवेगळ्या शस्त्रक्रियांची छिन्नी मारून घेत रहातात. मग त्यात जिवाचे कितीही हाल झाले तरी त्यांना तमा नसते. अनेक शस्त्रास्त्रांशी झुंजूनही त्यांचा आरसा त्यांना सर्वांगसुंदरतेचं सर्टिफिकेट देत नाही! त्याला 'बॉडी डिस्मॉर्फिक डिसॉर्डर' म्हणतात आणि त्याच्यासाठी खास औषधंही आहेत.

सौंदर्याच्या सापेक्षतेचा दुसराही एक पैलू आहे. जेनीफर ग्रे या अत्यंत लोकप्रिय नटीला त्या सापेक्षतेचा अनपेक्षितपणे प्रत्यय आला. तिला तिचं भलंमोठं नाक मुळीच आवडत नसे. प्रसिध्दीच्या शिखरावर असताना तिने ते नाक प्लास्टिक सर्जरीने आपल्या मनासारखं घडवून घेतलं. पण तिच्या मनासारखं ते देखणं नाक तिच्या असंख्य चाहत्यांच्या नजरेला मुळीच आवडलं नाही. त्यांनी तिच्यावर बहिष्कार टाकला! तिची करियर संपली! त्याउलट कायरा नाइट्लीचे पुढे आलेले दात तिच्या खिजगणतीतही नसतात. भूमिकेशी तद्रूप होऊन केलेल्या तिच्या आत्मनिर्भर अभिनयामुळे प्रेक्षकांना ते दात सुंदरच वाटतात.

सौंदर्याच्या कृत्रिम घडामोडीत 'मनासारखं' या विशेषणाला फार महत्त्व आहे. शिंप्याकडे पोशाख शिवायला टाकताना आपल्या मनात त्या कपड्यांबद्दल एक ठराविक अपेक्षा असते. पण ते बेतताना शिंप्याच्या मनात काही वेगळाच बेत असतो. आपली अपेक्षा आणि त्याचा बेत हे दोन्ही चांगले असले तरी सुसंगत असतीलच असं नाही. तसं कपड्यांच्या बाबतीत झालं तर तात्पुरता हिरमोड होतो पण निदान तडजोड करणं जमतं. सलूनमध्ये हेअरस्टाईल भलतीच केली गेली तरी ती काही दिवसांनी बदलता येते. पण ईश्वराने दिलेलं नाक नाकारून प्लास्टिक सर्जनकडून साकारून घेतलेलं नवं नाक पुन्हा सहजासहजी बदलता येत नाही. त्यात आणखीही एक गोम आहे. पोशाख शिंप्याच्या आणि हेअरडू सलूनवाल्याच्या मनासारखा तरी नक्की साधू शकतो. प्लास्टिक सर्जनने कितीही जीव ओतला तरी त्या नव्या घडीव नाकावर 'ईश्वरेच्छा बलीयसी' असा शिक्का अटळ असतो. शिवाय साऱ्या सौंदर्यवर्धक तंत्रांना त्यांचे दुष्परिणामही असतातच. कधी त्वचा डागाळते, कधी भलभलत्या जंतूंची लागण होते तर कधी वणच फोफावतो आणि त्याची कुरूप गाठ बनते. स्तनातलं सिलिकॉन त्याच्या उशीबाहेर ओघळलं तर फार यातना होतात. त्वचेखालची इन्जेक्शनं वेडीवाकडी पसरून त्यांची ओबडधोबड गठेदार गादी होते. शिवाय त्या सगळ्या प्रक्रिया महागड्याही असतात; खिसा रिकामा होतो.

तरीही तरुण वयात, एखाद्याच दोषासाठी कायमस्वरूपी इलाज करून घेणं ठीक आहे. पण शिंगं मोडून वासरांत शिरायला एकंदर निसर्गनियमांच्याच विरोधात उभं ठाकून कायमचं युध्द ओढवून घेणं योग्य नाही. नटनट्यांची गोष्ट वेगळी. त्यांचं पोट त्यावर अवलंबून असतं. पण निदान इतरांनी तो हट्ट घेऊ नये. सौंदर्यप्रसाधनांच्या आणि काही शल्यतंत्रांच्या अवास्तव जाहिरातबाजीमुळे मुली तिशीलाच चेहरे उचलू पहातात. त्याची काहीच गरज नसते. पन्नाशी-पंचावन्नीपर्यंत चेहऱ्यात फारसा फरक पडत नाही. त्यानंतर पडला तरी तो बाकीच्या रूपाला आणि वागणुकीला शोभूनच दिसतो. पिंजारलेल्या पांढऱ्या केसांच्या आईनस्टाईनच्या चेहऱ्यावर लावण्याचा लवलेश नसतानाही त्याचं रूप पाहणाऱ्याला भारून टाके.

जुन्या ग्रीक भाषेतल्या 'सुंदर' या अर्थाच्या 'ह्योरायोस' या विशेषणाचा मूळ अर्थ आहे 'वयात आलेला' किंवा 'वयाला साजेसा'. तो शब्द मोसमातल्या रसरशीत फळाला वापरता येई, षोडशवर्षी तरुणीला खुलून दिसे आणि षष्ठ्यब्दिपूर्तीच्या तृप्त, कृतकृत्य उत्सवमूर्तीलाही शोभून दिसे. खरं सौंदर्य तसं असायला हवं.

आकर्षक रूपाचे सामाजिक फायदे असतात हे खरं. पण आकर्षक रूप म्हणजे केवळ कोरीव चेहरा आणि कातीव बांधा नव्हे. ती केवळ निसर्गाची उधारी असते. तो माल आंतरिक भांडवलाच्या जोरावर आपलासा करावा लागतो. डॉ. जीकल आणि मि. हार्डि ह्यांचं बाह्यरूप एकसारखंच असावं. फक्त वृत्तीतल्या फरकामुळे जीकल आकर्षक वाटे आणि हार्डि भेसूर दिसे. मोत्यांसारखे दातही विचकले तर हिडीसच दिसतात. आपुलकीच्या स्मितामुळेच त्या मोत्यांना

खरी किंमत येते. ज्ञान, आत्मविश्वास, हजरजबाबीपणा वगैरे इतर अनेक गुणांनी व्यक्तिमत्त्व अधिकाधिक प्रभावी बनत जातं आणि जन्मजात रूपाला नवनवे पैलू पडतात. नेफरटिटि, क्लिओपात्रा, नूरजहान वगैरेंनी राजकारणावर छाप पाडली. पण ती केवळ त्यांच्या लावण्यामुळे नव्हे. त्यांनी सत्ता गाजवली ती त्यांच्या चातुर्याने, खंबीरपणाने आणि मुत्सद्देगिरीने! आपल्या कर्तृत्वाच्या जोरावरच त्या स्त्रिया इतिहासात 'लावण्यवती' या बिरुदासह अजरामर झाल्या.

जागतिक लावण्यस्पर्धांच्या अंतिम फेरीत बौद्धिक-वैचारिक परीक्षा घेणाऱ्या प्रश्नांची फैर झडते. ती बाजी जिंकणारी प्रगल्भ युवतीच जगाची सौंदर्यसम्राज्ञी व्हायला लायक ठरते. आपल्या रूपातच मग्न असलेली स्त्री कितीही रेखीव असली तरी मोहक दिसत नाही. त्याउलट नकट्या नाकाचा विचारही न करता आपल्या रोजच्या कामात स्वतःला झोकून देणारी स्त्री तिच्या आंतरिक सौंदर्याने नेहमीच आकर्षक दिसते. तिच्या रूपातल्या उणिवाही बघणाऱ्यांच्या नजरेला त्या आकर्षक व्यक्तिमत्त्वाचा अविभाज्य भाग म्हणूनच आवडतात. बाळाकडे वात्सल्याने बघणारी आई स्वतःला पूर्णपणे विसरलेली असते. म्हणूनच तिच्यावर नजर खिळून रहाते. एका गुजराती नटीने म्हटलंच आहे, 'आरशाकडे पाठ फिरवून जेव्हा मी प्रेक्षकांच्या नजरेतून स्वतःकडे पहायला लागले तेव्हाच मी खरी सुंदर दिसायला लागले.' बाहेरची, मीपणाच्या धुळीची पुटं घासून काढली तरच आतली, आपणच जीव ओतून घडवलेली व्यक्तिमत्त्वाची मूर्ती प्रकट होते झळाळून उठते.

- डॉ. उज्वला दळवी

[-ujjwalahd9@gmail.com](mailto:ujjwalahd9@gmail.com)

('लोकप्रभा' च्या सौजन्याने)